

Доц. др Сава Аксић

Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици

ТРОДИМЕНЗИОНАЛНОСТ ПРАВА

Циљ нашег истраживања, чије смо резултате изложили у овоме раду, био је да се открије могућност постојања права као једнодимензионалног, на начин како то предлажу традиционалне теорије: психолошка, социолошкоправна или нормативна. Односно, да се сазна могућност постојања права само на нивоу императивно-атрибутивне емоције, социолошког правила или државноправне норме.

Приликом овог истраживања, коришћени су методи генерализирајуће апстракције и детерминације, анализе и синтезе, као и поступци закључивања: индукција и дедуција. Резултати до којих смо дошли у нашим истраживањима, обухваћених овим насловом, су, да право не може да постоји једнострано и једнодимензионално на начин како то предлажу традиционалне теорије посебно, него свеобухватно, како предлажу све традиционалне теорије заједно.

Закључак је да право може да постоји само у својој целовитости, кроз три наведене димензије које предлажу све три традиционалне теорије, на начин да су три различита бивства права у ствари само различите фазе његовог постојања.

Кључне речи: Императивно-атрибутивне емоције; Норме; Друштво; Држава; Заповести; Понашање; Постојање; Право.

* * *

Колико год да је свака од традиционалних теорија права којом се покушала открити „природа“ права, начин његовог постојања, област где право „у ствари“ постоји – да ли је то у норми или у реалности друштвених односа његове манифестације, да ли у нормама које про-

писује држава или оним које друштво само ствара, итд., увек се став о овоме сводио, можда на искључивост одређене врсте, која је требало да створи утисак општег и универзалног постојања права. Међутим, сматрамо, да се оваквим ставовима, ипак није могло одговорити на сва отворена питања, него само на нека питања постојања права. То, наравно, не значи да су традиционалне теорије погрешне. Оне јесу тачне, али само у делу права који објашњавају, не и целовитости права. Али, и мимо тога, успех ових теорија се мери по томе, што не само да осветљавају једну страну постојања права, него између осталог и по томе, што не значе да је свака од ових теорија искључива у својој тврдњи, као што није искључива теорија Ханса Келзена, и ако је у многим ставовима остаљала утисак најригидније теорије нормативне „чистоте“ и доследности.

Могуће је да дискутабилност права произлази одатле да је његова природа ипак вишестрана, не наравно у подједнакој мери, али сматрамо да се ни у ком случају право не би могло објаснити једним бивством, од тренутка његовог настајања до његове реализације.

Стога, мислимо да би најбоље било осврнути се на теорије које истичу различите квалитете као његову главну карактеристику, а након тога видети да ли је могуће да право садржи само једну карактеристику која се наводи. Укратко ћемо се осврнути на социолошку, психолошку и нормативноправну теорију, као владајуће теорије, будући да су углавном и остале теорије настале на основу ових или комбинацијом ових, па видети шта оне истичу, те извести закључак да ли је могуће да се право у целости може објаснити на начин како то чине ове теорије!

Петражицки¹ истиче да савремена психологија разликује три елемента психичког живота, и то: спознају, осећање и вољу.² Али, уместо традиционалне поделе елемената психичког живота на осећање, спознају и вољу, психологија и друге науке које изучавају психичке појаве – науку о праву, потребно је увести поделу на двостране, пасивно–активне доживљаје, односно моторне надражаје – импулзије или емоције, и једностране доживљаје, који могу бити једнострано пасивни – спознајни и осећајни, и једнострано активне – вољне.³

Импулзије или емоције у животу човека и животиња имају главну улогу у прилагођавању на животне услове, док једнострани елементи психичког живота имају помоћну, и у односу на моторне надражаје,

¹ Фрагменти психолошке теорије Лава Петражицког пренети су из дела Л. Јосифович Петражицки, *Теорија права и морала*, Београд – Подгорица – Сремски Карловци – Нови Сад 1999.

² *Ibid.*, 1.

³ *Ibid.*, 14–15.

подређену улогу.⁴ И, даље, према традиционалним и владајућим погледима, мотиви људских поступака, који одређују вољу, увек се свode или на очекивано задовољство или избегавање патње, односно представе о задовољству или патњи, тако да је тежња ка срећи и избегавању патње општи закон понашања.⁵

Овде треба приметити да однос између емоција у односу на исход, код животиња постоји на начин строже и безизузетније прецизности, него што је то случај са људима код којих је та акција одређена већом слободом и променљивошћу, тако да тај однос између емоција и акција које прате емоције, нема апсолутни него релативни карактер.⁶ Уживање изазива привлачне, атратктивне емоције, а патња репулзивне, одбојне емоције, те на тај начин постоје импулси у корист уживања или против њега.⁷

Петражицки нуди решење за питање права и морала на основу ових, опште изложених поставки, с обзиром на то да се питање природе права и морала не може решити на основу традиционалних психолошких доктрина. У том смислу, потребно је вратити се на самодовољну мотивацију и нормативне судове. Стога, овај аутор наводи да у састав мотивационих процеса и нормативних судова улазе различите емоције које на различите области друштвеног живота и понашања преносе различита својства и особености. Тако је и могуће направити поделу нормативних доживљаја.⁸

Оне обавезе које се осећају као слободне у односу на друге, према којима другима ништа не припада, не следеју од стране субјекта обавезе, ми ћемо назвати моралним обавезама.

Обавезе које се осећају као неслободне у односу на друге, осигуране за њих, према којима оно чиме је обавезана једна страна припада другој страни као нешто што јој следеје, називамо правничким или јуридичким обавезама. Односи између двеју страна или везе између њих

⁴ *Ibid.*, 15.

⁵ *Ibid.*, 16.

⁶ *Ibid.*, 19.

⁷ *Ibid.*, 23. Постоји грешка у ставовима правника, психолога, филозофа да је свако људско понашање мотивисано и детерминисано одређеним циљем, док оно понашање које нема никакав циљ – је апсурдно и несхватљиво. Међутим, улогу циљних представа не могу имати само очекивања хедонистичког садржаја или избегавање патње, него способност да привлаче и одбијају емоције могу имати и ефекти других представа, као што су различите представе о могућој користи или штети, затим представе научних, техничких ефеката и чега још већ, што не спада у представе чисто хедонистичког садржаја, односно конкретне користи за нас или друге. Активностима „ради“ извеснога циља, треба супротставити активности „због“ некога циља. – *Ibid.*, 24–25.

⁸ *Ibid.*, 31.

које се састоје од обавеза које носе једни, а које су осигуране од стране других, називаћемо правним односима или правним везама.⁹

На основу свега овога, једностранообавезне, чисто императивне норме су моралне норме, док су обавезнозахтевне, односно императивно-атрибутивне норме правне норме.¹⁰ Однос између императивних и атрибутивних емоција се састоји у томе што императивност ових норми нема самостални карактер већ је рефлекс одговарајуће атрибутивне природе одговарајућих импулзија.¹¹

Специфична природа правних, моралних, естетичких појава, њихове међусобне разлике и разлике у односу на друге доживљаје не темеље се у области њиховог интелектуалног, већ емоционалног, у нашем поимању импулзивног садржаја.¹²

С друге стране, у социолошкоправној литератури, у теоријама која право посматрају као друштвени феномен, право се одређује као „покушај да се у датом друштвеном окружењу оствари идеја правде (то јест, прелиминарно и, у суштини, варијабилно измирење сукобљених духовних вредности отелотворених у друштвеној структури), кроз мултилатералну императивно-атрибутивну регулацију засновану на вези између захтева (права) и обавеза (дужности). Оваква регулација изводи своју вредност из нормативних чињеница које пружају друштвену гаранцију своје делотворности и које могу, у извесним случајевима, остварити своје захтеве путем прецизне и спољне принуде, али које ту принуду не претпостављају као нужну.“¹³

У савременом друштву, где постоје многа правила, више извора, као и субјеката који стварају то право, теорије које право налазе у друштвеним односима, истичу да испод апстрактног права створеног од стране државе, а које се састоји из низа конкретних норми које служе решавању сукоба између појединаца и група, постоји право које постоји у друштву и које омогућава да поредак и поред сукоба остане јединствен. То право је основица свих правила, те је као такво много објективније од било ког правила, и оно сачињава директан правни поредак. Тако, средиште права се не налази ни у писаном праву, нити у теорији права, него у самом друштву.¹⁴ Ова два права, с обзиром на то да се разликују њихови ствараоци, као и то да на другачији начин регулишу односе, при чему право створено од стране друштва регулише односе на помирљив

⁹ *Ibid.*, 50–51.

¹⁰ *Ibid.*, 57.

¹¹ *Ibid.*, 66.

¹² *Ibid.*, 75.

¹³ Ж. Гурвич, *Социологија права*, Подгорица 1997, 67.

¹⁴ *Ibid.*, 144–145.

начин, свакако могу доћи у сукоб. У том случају, право које ствара држава се мора повиновати праву створеном од стране друштва, из простог разлога што се ради о праву државе – као најповршинскијем праву, и праву друштва – као најдубљем праву.¹⁵

У том смислу, нормативна чињеница је свака манифестација друштвене стварности на основу које може настати право, односно чињеница која може бити материјални извор права.¹⁶

Сасвим је очевидно да човек живи у безбројним правним односима, и да, с мало изузетака, потпуно добровољно извршава обавезе које падају на њега у тим односима. Човек извршава своје обавезе као отац или син, као муж или жена, не меша се у уживање права својих суседа, плаћа своје дугове, испоручује оно што је други платио и врши закупцу услугу коју се обавезао да изврши. Правник је зацело спреман да примети како сви људи врше своје обавезе једино зато што знају да ће их судови евентуално принудити да их изврше. Ако хоће да се помучи – на шта, истина, није навикао – и да посматра шта људи раде, а шта не раде, правник ће се ускоро уверити у чињеницу да, по правилу, мисао о судској принуди чак и не улази у свест људи. Уколико они не раде просто инстинктивно, као што је доиста обично случај, њихово понашање је детерминисано потпуно друкчијим мотивима: они иначе могу да дођу у сукоб са својим рођацима, да изгубе свој положај, своја права, да добију глас свадљивог, нечасног неодговорног човека. Правник треба да буде последњи који ће предвидети чињеницу да је оно што људи врше или не врше као правну обавезу у том смислу често нешто сасвим различито, а понекад и много више него оно на шта власти икад могу натерати људе да изврше или не. Правило понашања је често сасвим различито од правила коме се људи покоравају због принуде (*Zwangsnorm*).¹⁷

Суштина се, код социолошких теорија, увек своди на исто, понашање по нормама, али понашање онакво какво стварно јесте, а не какво би требало да буде. Еуген Ерлих истиче да право јесте принудан поредак, али само онда ако тај поредак схватимо као скуп норми по којима судови решавају спорове који се пред њима изнесу. Међутим, то је само део права. Други део представљају оне норме по којима се људи стварно понашају.¹⁸

Супротно Ерлиху, Келзен сматра следеће. Тврдња да лица која су потчињена правном поретку не подешавају своје понашање према том

¹⁵ *Ibid.*, 146.

¹⁶ *Ibid.*, 187.

¹⁷ E. Eugen, *Grundlegung der Soziologie des Rechts* (1913) – *Fundamental Principles of the Sociology of Law* (1936), 21. – Наведено према: Х. Келзен, *Општа теорија права и државе*, Београд 1951, 37 и 38.

¹⁸ Х. Келзен, *Општа теорија права и државе*, Београд 1951, 39.

поретку само зато што желе да избегну непријатне последице санкције које предвиђа тај поредак – несумњиво је тачна. Али та тврдња није нимало непомирљива с учењем да је принуда битан елеменат права. То учење се не односи на стварне мотиве понашања лица која су потчињена правном поретку, него на његову садржину, на специфична средства која правни поредак употребљава да би изазвао извесно понашање људи, на специфичну технику тог друштвеног поретка. Учење да је принуда битан елемент права не односи се на стварно понашање лица која су потчињена правном поретку, него на сам правни поредак, на чињеницу да правни поредак предвиђа санкције и да се управо тиме и само тиме, тј. том специфичном друштвеном техником, разликује од других друштвених поредака.¹⁹

И, на крају, нормативна теорија право налази само у нормама, односно право по овој теорији чине само норме, не и понашање по норми.²⁰ И то не било које норме, па ни норме које друштво прописује, него само норме које је прописала држава. Правни поредак предвиђа санкције да би изазвао извесно људско понашање за које законодавац сматра да је пожељно.²¹ За разлику од друштвених норми које важе по основу тога што имају одређену друштвену вредност, државна норма важи зато што има санкцију, која се изводи из норме која је виша у односу на ову. Тврђење да је у циљу осигурања једног правила n -тог степена, нужно једно правило $n + 1$ степена и да је зато немогуће осигурати ефикасност свих правних правила правилима која предвиђају санкцију, тачно је. Али правно правило није правило чија је ефикасност осигурана неким другим правилом које предвиђа санкцију, чак и ако ефикасност тог другог правила није осигурана неким даљим правилом. Једно правило није правно правило зато што је његова ефикасност осигурана другим правилом које предвиђа санкцију. Једно правило је правно правило зато што предвиђа санкцију.²² Ако се под „важењем“ подразумева правно „треба“, онда право, тј. примарна норма, „важи“ директно само за орган који треба да изврши санкцију. Једино ако се у излагању права употреби појам секундарних норми, субјект „треба“ да избегне деликт и да изврши правну обавезу, и тако, индиректно, право стиче важност и за субјекта.²³

¹⁹ *Ibid.*, 38.

²⁰ Понашање по норми не чини право, али право, односно постојање права је у директној зависности од понашања по нормама. Келзен, значај питања понашања по нормама објашњава у делу о важењу и ефикасности. *Ibid.*, 42–56.

²¹ *Ibid.*, 61.

²² *Ibid.*, 41.

²³ *Ibid.*, 71.

Дакле, остаје питање да ли се право може уопште дефинисати на начин редукције елемената који утичу на феномен права, и свођења на један његов елемент, посебно и поред спознаје да на норму утиче понашање по њој, односно и поред спознаје да понашање мора бити по норми да би било правно, јер ако понашање није по норми, онда нема критеријума између таквога понашања и било ког другог неправног понашања.

Да би се утврдила истина – шта је у ствари право, мислимо да је најисправније поћи од тога како право настаје, на који начин постоји, и уопште на који начин уопште може да постоји у својој императивној форми, као и од тога да ли право постоји да би само као императив било које врсте и од било кога творца постојао, или право постоји да би се у реалним односима остварило. Наравно, да све ово није ни у каквој вези са интересима које право уопште може да штити.²⁴ Интереси, као и сврха постојања одређених норми може бити најразличитија, али његови елементи, као и начин његовог постојања, је увек исти. Такође, начин на који право уопште може да постоји, није ни у каквој вези са чињеницом да ли се ради о државном или друштвеном праву,²⁵ будући да ово има значаја у аспекту извршења, посебно путем принуде, а не и постојања права.

Без обзира на материјалне изворе права, односно без обзира на интересе које штити,²⁶ право никада не можемо посматрати само у једном сегменту, како то чине традиционалне теорије права, него увек у целисти,²⁷ чак и онда ако се сложимо да се поједине секвенце постојања права могу као засебне идентификовати, нпр. да се неспорно може и мора разликовати норма од понашања по њој. Али, засебна идентификација посебних секвенци постојања права, не значи да се право само кроз ове његове посебне делове може идентификовати, а још мање да су ови засебни делови самодовољни да би право постојало. Такође, чак и ако се поједини елементи права, које ове теорије наводе, налазе као суштински, то такође представља својеврсну редукцију, јер је заиста немогуће одговорити на питање: да ли је важнија норма или поступање по њој?

Дакле, није нетачна чињеница коју Ерлих наводи: да се људи понашају другачије од онога како стоји у нормама, као и да понашање

²⁴ Р. фон Јеринг, *Циљ у праву*, Београд – Подгорица – Сремски Карловци – Нови Сад 1998, 17–26.

²⁵ Упор.: Р. Лукић, „Социолошки појам права“, *ГЛАС CCCXIX Српске академије наука и уметности*, Одељење друштвених наука, књ. 21 – 1980, 83.

²⁶ Односно „препознаје“. – N. Luhmann, *Das Recht der Gesellschaft*, Frankfurt am Main 1995, 391.

²⁷ S. Jorgenson, *Recht und Gesellschaft*, Göttingen 1971, 7.

људи често одређује друштво, а не држава својим нормама, као што није нетачна чињеница да је држава најјача друштвена организација, односно организација која располаже монополом најјаче принуде, па се и њене заповести у томе разликују од заповести осталих организација. Али, непотпуност наведених теорија није у ономе што се тврди, него у непотпуности тврдњи, односно у ставу својеврсне редукције права. То значи, да су недостаци у занемаривању, или државне норме, или акта, или емотивних елемената, као суштинских за постојање права.²⁸

О чему се заправо ради и да ли је редукционизам типа наведених теорија уопште могућ када се ради о праву?

Право као целина, има своје фазе, између којих прелази нису тако оштри и драстични. Право се, уосталом као и свака друга друштвена категорија, појављује прво у димензији свести, односно на емотивном нивоу. Емоције о праву и обавези, или императивно-атрибутивне емоције, како их назива Лав Петражицки,²⁹ имају пресудну улогу у појави императива норме, без обзира на то да ли те норме касније налазе свој израз у животу друштва, или кроз државну норму. Личне и колективне емоције утичу пресудно не само на појаву емоција императивно-атрибутивног типа, него и на ниво, односно начин одређивања сразмере између императива и атрибуција у одређеном односу. То се мање може видети на примеру грађанскоправних односа, где је правичност у односима доста стабилније постављена захваљујући чињеници егзактности узајамних престација, које се материјално одређују. Али и у овим односима, ако се у ове престације укључи додатна атрибуција штетника по основу његове кривице, односно додатни императив оштећеног због кривице штетника. Онда и на овакве односе, много више у погледу субјективних елемената него објективних, односно много више у аспекту одмеравања накнаде по основу кривице него по основу учињене штете, императивно-атрибутивне емоције играју већу улогу. Последице оваквих правних емоција, у односу на грађанскоправне односе, много су веће код кривичноправних емоција, у којем праву се одмеравање казне оснива искључиво на основу емоција о правичности, сразмери између прекршаја и казне, односно на сатисфакцији за задовољење због учињеног злочина.

Фаза настанка права, увек је прво на нивоу емоција, без обзира на то о којој врсти правних односа се ради. Могуће је да су односи одређени узајамним материјалним престацијама, па има мање места за

²⁸ Вид.: Р. Паунд, *Јуриспруденција*, књига I, Београд – Подгорица 2000, 155–190; А. Ehrenzweig, *Psychoanalytic Jurisprudence*, А. W. Sijthoff – Leiden, Oceana publications inc. – dobbs ferry, n. y. 1971, (Kelsen's "Pure Theory"), 53–57, (Ehrlich's Free Law), 74.

²⁹ Л. Јосифович Петражицки, 57.

одмеравање висине императива или атрибуција, или да не постоје материјални чиниоци који би одређивали узајамне престације, у ком случају су онда правне емоције од пресудног значаја за регулисање односне врсте односа. Такав је случај са кривичним правом, чија је историја доказ о промени става колективних и личних емоција према учиниоцима кривичних дела. Некада је за исти деликт била предвиђена другачија врста казне него данас, као што је био случај са оцеубиством у Риму, или некада нису била кажњива дела која данас јесу, односно обрнуто.

Када постоје правне емоције, без обзира на то да ли се ради о емоцијама колективним или личним, под условом да су на одређени начин социјално артикулисане, настају императивно-атрибутивни односи. Такве норме ће заживети или као социјалне норме – норме које поштује неформално друштво, или као норме које ће прописати држава. Норме настале на овакав начин, односно ова два система норми – друштвено право и државно право, генеришу норме у свом систему, али и међусобно представљају основ за настанак нових норми, као што је то случај са обичајним правом, када држава одређеној друштвеној норми даје државну санкцију.

И, на крају, целокупно право постоји ради његове примене, и ако, наравно не можемо тврдити да се право само у томе састоји. Тако да се систем права, дакле право схваћено као скуп заповести, чак и по ставу протагониста теорије која право налазе само у нормама, и то државним, сматра ефикасним само ако се у стварности примењује.³⁰

У том случају, недвосмислено је јасно да је постојање права на нивоу императивних заповести у најтешњој повезаности са применом права, односно реалном његовом димензијом, тј. да је важење у најдиректнијој вези са ефикасношћу права.³¹ На примеру односа важења и ефикасности може се видети релативност наведених теорија у смислу целовитости постојања права. С друге стране, поступање по правним нормама, односно саме реалне људске радње, се не могу сматрати правом зато што понашање по правним нормама претходно подразумева одређене норме по којима се поступа. Ако не постоје норме по којима се поступа, онда нема критеријума између понашања по правним нор-

³⁰ Поставка да нека норма важи, и поставка да је она ефикасна јесу, додуше, две различите поставке. Али и ако су важење и ефикасност два потпуно различита појма, ипак постоји једна врло важна веза између њих. Норма се сматра важећом под условом да припада систему норми, који је, у целини узевши, ефикасан. Према томе, ефикасност је услов важења, услов, а не разлог важења. Норма не важи зато што је ефикасна. Она важи ако је поредак коме припада, у целини узевши, ефикасан. – Х. Келзен, *Чиста теорија права*, Београд 2000, 53.

³¹ *Ibid.*, (Важење и ефикасност, Ефикасност као услов важења), 42 и 53.

мама и било ког другог понашања. Тако да су недостаци психолошких, социолошких и нормативних теорија у чињеници што право своде на један сегмент његовог постојања. Дакле, погрешка ових теорија није у томе што тврде, него у ономе што не тврде, односно у чињеници да право налазе само у једном његовом бивству, односно једном сегменту који се наводи.

Тврдња нормативне теорије о основу важења једне норме на основу претходне, односно како то Келзен каже, да је право регрес накнадне у претходној норми, је потпуно тачна.³² Овај принцип омогуће праву разликовање у односу на било коју другу, неосновану у вишем акту, заповест, или било коју другу самовољну заповест. Право се од било које друге неправне заповести разликује управо у односу изеђу виших и нижих аката, односно виших и нижих појмова³³ у њима.³⁴ Да би императив³⁵ био правни, мора имати основа у вишем акту. Дакле, нижи императив ће бити обавезан за још нижи само ако има основа у вишем.

Међутим, оно у чему је недостатак ове теорије, као и осталих наведених, јесте у њеној нецеловитости, дакле не у ономе што тврде, него у ономе што пропуштају да утврде. Конкретно, када је реч о „Чистој теорији“, она не успева никако да превазиђе јаз између реалности и норме, па то онда покушава да учини тзв. пранормом,³⁶ односно принципом важења $n + 1$. Овим принципом се никако не може успоставити веза са социолошком реалношћу, што наравно Келзену није ни био циљ, али се не може објаснити ни један апсолутни и непрекидни позитивитет норме, односно важење. Важење једне норме, које се увек оснива на важењу друге норме,³⁷ је по овој теорији логички савршено и изведено

³² Сматрамо да је у овој теорији оригинална само њена крајност, не и сама концепција која вуче корене, прво из римског права, а онда из Аналитичке јуриспруденције.

³³ О хијерархији појмова – научних, вид. Т. Masaryk, *Versuch einer concreten Logik*, Wien 1887 (Begriff der Hierarchie der Wissenschaften), 51–68.

³⁴ Н. Kelsen, *Allgemeine Staatslehre*, Berlin 1925 (Die Stufe der Verfassung), 234.

³⁵ Императив је говорни израз да бисмо утицали на остале људе да постигнемо циљ, односно да проузрокујемо да остали људи ураде нешто што ми хоћемо, односно да пропусти да ураде оно што ми нећемо. – Н. Reichenbach, *Der Aufstieg der wissenschaftliche Philosophie*, Berlin 1951, 314.

³⁶ „Као што је поменуто, норма која представља основ важења неке друге норме јесте виша норма у односу на ову. Међутим, трагање за основом важења неке норме не може, као трагање за узроком неке последице, ићи у бескрај. Оно се мора завршити код једне норме која се претпоставља као последња, највиша. Она мора бити *претпостављена* као највиша, пошто је не може *прописати* неки ауторитет чија би компетенција морала почивати на некој још вишој норми. Њено важење се не може више изводити из неке више норме, основ њеног важења не може се више доводити у питање. Таква норма, претпостављена као највиша, овде се означава као основна норма.“ – Х. Келзен, (2000), 156.

³⁷ *Ibid.*, 155.

до краја, што не сматрамо и у случају пранорме. Прва, основна норма, на којој се оснива важење целог поретка, се не може објаснити ни у случају државноправног дисконтинуитета, потпуно подједнако као и у случају када тог дисконтинуитета није било. У случају дисконтинуитета, важење се не може објаснити пранормом, јер је тај континуитет очигледно прекинут, док у случају када тог прекида нема онда се важење оснива, не ни на каквој пранорми него једноставно на основној норми која важи, обавезује, и није пра-, него само норма, позитивна као и остале, само основна у односу на све остале. Тако да је, сматрамо немогуће, безизузетни позитивизам основати на хипотетичкој важењу. Позитивитет је увек актуелно стање, па му и основа не може бити логичка претпоставка ма ког типа, него најмање толики позитивитет, односно актуелно важење.

Дакле, право схваћено на начин наведених теорија, не може никако представљати целину права, нити се емоције, државна норма или поступање по ма каквој норми, а људске радње које нису следовање ма каквих норми тек никако, саме за себе и појединачно, не могу сматрати правом. Сматрамо да не можемо чак ни ући у дискусију шта је од ове три чињенице, да ли наш осећај дужности или обавезе која је након тога претворена у норму, и на крају поступано по њој, најважније за право. Али оно што сматрамо свакако неспорним, то је да без свих ових чињеница заједно, никако не можемо говорити о целини права.

Традиционалне теорије: нормативна, социолошкоправна и психолошка, објашњавајући природу и суштину права нису погрешне, дакле јесу тачне, али само у делу којим објашњавају право, а не и у делу у којем га не објашњавају, што значи да нису целовите. То стога, што се право од тренутка његовог настанка до његове реализације не би могло објаснити једним бивством.

Тако, по психолошкој теорији Лава Петражицког једностранообавезне, чисто императивне норме су моралне норме, док су обавезно захтевне, односно императивно-атрибутивне норме правне норме. С друге стране, социолошка теорија, посебно теорија коју заступа Жорж Гурвич истиче да је нормативна чињеница свака манифестација друштвене стварности на основу које може настати право, односно чињеница која може бити материјални извор права. И, на крају, нормативна теорија право налази само у нормама, односно право, по овој теорији чине само норме, не и понашање по норми, и то не било које норме, па ни норме које друштво прописује, него само норме које је прописала држава. Право се у целини не може одредити на начин редукције једног од ових елемената, него само у целини свега овога. Право као целина, има своје

фазе, између којих прелази нису тако оштри и драстични, тако да је могуће само у доктринарном смислу разликовати поједине фазе постојања права.

ЗАКЉУЧАК

За разлику од теорије Лава Петражицког, по којој се правне норме у највећој мери исцрпљују кроз императивно-атрибутивне емоције, теорија Жоржа Гурвича, по којој је нормативна чињеница свака манифестација друштвене стварности на основу које може настати право, и теорија Ханса Келзена, по чијој теорији се право исцрпљује кроз заповести државе, ми сматрамо да све ове теорије, ако се право схвати само на начин једне теорије, представљају на неки начин својеврсну редукцију појма права.

Дакле, право схваћено на начин наведених теорија, не може никако представљати целину права, нити се емоције, државна норма или поступање ма по каквој нори, а људске радње које нису следовање ма каквих норми тек никако, саме за себе и појединачно, не могу се сматрати правом. Сматрамо да не можемо чак ни ући у дискусију шта је од ове три чињенице: да ли наш осећај дужности или обавезе, која је након тога претворена у норму, и на крају поступано по њој, најважније за право. Али, оно што сматрамо свакако неспорним то је да без ових чињеница никако не можемо говорити о целини права.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Ehrenzweig, Albert, *Psychoanalytic Jurisprudence*, A. W. Sijthoff – Leiden, Oceana publications inc. – dobbs ferry, n.y. 1971;
2. Eugen, Eugen, *Grunlegung der Soziologie des Rechts*, 1913;
3. Jorgenson, Stig., *Recht und Gesellschaft*, Göttingen 1971;
4. Kelsen, Hans, *Algemeine Staatslehre*, Berlin 1925;
5. Luhmann, Niklas, *Das Recht der Gesellschaft*, Frankfurt am Main 1995;
6. Masaryk, Томас, *Versuch einer concreten Logik*, Wien 1887;
7. Reichenbach, Heinrich, *Der Aufstieg der wiesenschaftliche Philosophie*, Berlin 1951;
8. Гурвич, Жорж, *Социологија права*, Подгорица 1997;
9. Јеринг, Рудолф фон, *Циљ у праву*, Београд – Подгорица – Сремски Карловци – Нови Сад 1998;

10. Келзен, Ханс, *Општа теорија права и државе*, Београд 1951;
11. Келзен, Ханс, *Чиста теорија права*, Београд 2000;
12. Паунд, Роско, *Јуриспруденција*, књига I, Београд – Подгорица 2000;
13. Петражицки, Лав Јосифович, *Теорија права и морала*, Београд – Подгорица – Сремски карловци – Нови Сад 1999.

Assistant Professor Sava Aksić, LL.D.

Faculty of Law, University of Priština with temporary seat
in Kosovska Mitrovica

THREE DIMENSION OF LAW

Summary

Traditional theories, as normative, sociological and psychological, explain the nature and essence of Law by way is not wrong, so the way these theories explain the Law is correct, but only in part by they explain the Law. That's mean these theories are particular and not comprehensive.

By Psychological theory of Law Petrazicky, imperative – attributive emotions makes the Law. According to Žorž Gurvitch's Sociological theory, the normative fact is every manifestation of social reality and according to Kelzen's normative theory the Law is content only of orders of state.

We think, all of this theories, represent some reduction of Law. The Law is impossible to reduce on way this theories explain it especial. The Law is possible to receive only on way of wholeness. That's mean, the Law is contented not from facts this theories especial find as Law, then in facts of all this theories.

Key words: *Imperative-attributive emotions; Norms; Society; State; Orders; Attitude; Being; Law.*